

PUBLIKACIJOS

I. GAIDAMAVIČIENE

A. BERGSONAS — INTUITYVISTINĖS FILOSOFIJOS KURĖJAS

Anri Bergsonas (Henri Bergson) gimė 1859 m. spalio 18 d. Paryžiuje, inteligentų šeimoje. Tėvas — lenkų kilmės žydas, puikus pianistas ir vargonininkas, Ženevos konservatorijos dėstytojas, vėliau jos direktorius, išmokė sūnų mylėti muziką. Motina — anglė — supažindino jį su anglų literatūra bei prancūzų menu. Namuose buvo šnekama prancūziškai ir angliškai.

Augdamas tokioje šeimoje, A. Bergsonas gavo visapusišką išsilavinimą: jis mokėjo visas pagrindines Europos kalbas, gerai grojo smuiku ir fortepijonu, buvo garsus fechtuotojas (vėliau alpinistas), geras matematikas ir literatas. Domėjimasis įvairiomis žmogiškojo gyvenimo sritimis, matyt, ir nulėmė tai, kad A. Bergsonas pasirinko filosofiją, kurią jis studijavo Paryžiaus Aukštojoje mokykloje (Ecole Normale Supérieure). Ją baigęs, septynerius metus mokytojavo Prancūzijos provincijose. Tuo laiku A. Bergsonas intensyviai studijavo A. Šopenhauerio filosofiją, kuri jam atrodė paviršutiniška dėl to, kad teiginiai ir tiesos grindžiamos tik statiškais vaizdiniais.

A. Bergsonas į reiškinius žiūrėjo kaip į procesus. Jis mėgino atskleisti reiškinių proceso vieningumą su sąmonės procesu, kuomet vyksta pasaulio pažinimas. Šią problemą jis ir analizavo disertacijoje „Apie betarpiškus sąmonės duomenis“ („Essai sur les données immédiates de la conscience“); ją apgynė 1888 m.¹. Šioje disertacijoje paliesti beveik visi pagrindiniai bergsoniškos filosofijos principai, kurie buvo išvystyti ir giliau pagrįsti vėlesniuose jo veikaluose. 1889 m. disertacija pasirodė atskira knyga ir išgarsino A. Bergsoną. Kadangi ji buvo parašyta, naudojant daugiau literatūrinę, o ne filosofinę terminiją ir skelbė naują pažinimo metodą, todėl ši knyga sudomino įvairių mokslų specialistus.

¹ Tais pačiais metais A. Bergsonas apgynė ir antrą disertaciją lotynų kalba („Quid Aristoteles de loco senserit“), nes to reikalavo tuometiniai nuostatai.

Nuo 1889 m. A. Bergsonas pradėjo dėstyti Paryžiaus licėjuje, o po dešimties metų gavo Senovės filosofijos katedrą Aukštojoje mokykloje. Tuo laiku jis buvo jau labai garsus. Į jo paskaitas plūsdavo įvairiausi klausytojai — muzikai, sportininkai, dailininkai, gydytojai, netgi kilmingos damos, kurių tarnai užimdavo joms vietas auditorijoje keletą valandų prieš paskaitą. O studentams dažniausiai vietos nelikdavo. Klausovus traukdavo ne tik oratoriniai A. Bergsono sugebėjimai, bet pirmiausia originalios filosofinės idėjos, iliustruojamos gausia gamtamokslinė medžiaga.

1900 m. pasirodė fundamentali A. Bergsono studija „Juokas“ („Le Rire“). Po metų jis tapo Moralės Mokslų akademijos nariu. 1907 m. išleido knygą „Kūrybinė evoliucija“ („L'Evolution creatrice“). Nuo 1914 m. A. Bergsonas — Prancūzijos Akademijos narys. 1919 m. pasirodė vienas iš svarbiausių jo kūrinių — „Dvasinė energija“ („L'Energie spirituelle“), 1928 m. jam paskiriama Nobelio premija.

Du paskutinius savo gyvenimo dešimtmečius A. Bergsonas buvo ligos prikaustytas prie lovos. Nors menkiausias judesys keldavo jam stiprius skausmus, tačiau jis dirbo: 1932 m. išleidžiama knyga „Dveji moralės ir religijos šaltiniai“ („Les deux sources de la morale et de la religion“), o 1933 m. — „Mintis ir judėjimas“ („La pensée et le mouvement“). Ir tragiškoje padėtyje A. Bergsonas iš esmės liko optimistas. Paskutiniai jo darbai kupini tikėjimo neišsenkančia žmogaus kūrybine energija ir galia.

A. Bergsonas mirė 1941 m.

A. Bergsono filosofijos idėjos paplito XX a. pradžioje, kada pozityvizmas, susižavėjęs gamtos mokslų laimėjimais, siekė matematinio tikslumo, analizuojant būties pažinimo problemas. Visuomenės procesą pozityvizmas aiškino, remdamasis gamtos mokslų metodais ir dėsniais, o į žmogų žiūrėjo kaip į protingą technikos priedėlį, formuojamą visuomenės. Jam buvo svetimos gyvybiškumo (vitalite) ir grynai filosofinės problemos. Todėl A. Bergsono intuityvinė filosofija buvo tiesioginis iššūkis pozityvizmui. Tas faktas, kad jau pirmajame XX a. dešimtmetyje mokyklų ir universitetų programa reikalavo ne tik pozityvistinės problematikos, bet ir A. Bergsono keliamų idėjų supratimo, pranašavo rimtą posūkį buržuazinėje filosofijoje.

A. Bergsonas savo filosofine sistema nesiekė galutinai išaiškinti pasaulio prigimtį. Savo koncepciją jis pats pavadino „kintamumo filosofija“, tuo akcentuodamas protu nepaaiškinamą nenutrūkstamą vystymosi principą — *élan vital* (gyvybišką polėkį), kurį gyvulių pasaulyje įkūnija instinktas, o žmonių visuomenėje — protas. Šio vystymosi principo, esą, neįmanoma išreikšti nei sąvokomis, nei matematinėmis formulėmis.

Laikydamas pasaulį neišbaigtą, taigi ir netobulą, A. Bergsonas teisingai pastebėjo, kad negalima reikalauti pažinimo rezultatų matematinio tikslumo. Kintančiam pasauliui apibūdinti negalima taikyti griežtų pažinimo desnių. Pagal A. Bergsoną, pasaulio pažinimas turi remtis ne objektyvios realybės vystymosi logika (kuo užsiima gamtos mokslai), bet mūsų sąmonės suvoktų faktų realumu ir reikšmingumu. Žmogus, pažindamas pasaulį, vadovaujasi subjektyviais kriterijais, nes savo, o tuo pačiu ir visuomenės gyvenimą jis laiko vieninteliu išeities tašku, absoliučia atskaitos sistema. „Savo subrendimo apogėjyje,—rašo A. Bergsonas,— žmogaus protas pastebi, kad, savavališkai paskelbdamas save pasaulio centru, protas nustato žmogaus ieškojimų kryptį bei išeities tašką, patyrimo duomenis sujungia pagal savo paties informacijos sistemą“². Žmogus suvokia ir įprasmina tik tokį egzistavimą, kuris veikia jo būsenos kitimą. Objektyvi realybė atspindima tiek, kiek aprėpia patyrimas subjektyvaus žmogiškojo suvokimo dėka. Subjektyvus suvokimas būdingas visiems organizmams. Šio sugebėjimo dėka ilgiausi objektyvios realybės laikotarpiai sutraukiami, rezumuojami. Žmogaus protas pajėgia atspindėti tik tų periodų santraukas. Vadinasi, daro išvadą A. Bergsonas, organizmų atspindžiui būdingas baigtinumas, apibrėžtumas, kuris iš tikrųjų neegzistuoja. Tačiau tikrovė yra nedaloma visybė. Apie baigtinumus tikrovėje, A. Bergsono teigimu, galima kalbėti tik organizmų atžvilgiu. Taigi ir laikas taip pat nėra objektyvi realybė — jį apsprendžia suvokimo ritmas, kuris suskirsto tikrovę į apibrėžtus periodus, baigtinumus. Žmogaus santykių su aplinka specifiškumą bei tam tikrą veiksmo įpročių atsiradimą nulėmė tai, kad jis sugebėjo pagal tam tikrą ritmą suvoktą baigtinumą betarpiškai susieti su naudingumu³. Iš kartos į kartą perduodamas įprotis naudotis daiktu nulėmė judesių ir sąvokų formavimąsi ir sukūrė iliuziją, kad žmogaus veikloje fiksuojamas laikas yra absoliučiai objektyvus. Klasikinė I. Niutono mechanika patvirtino šią iliuziją, o tuometinė matematika pavertė ją aksioma. A. Bergsono nuomone, tai mechanistinis statiškas laiko supratimas, neturįs nieko bendra su tikroju, vidiniu objektų egzistavimu, su jų visuotiniu sąryšiu. Įrodęs laiko sąvokos atsiradimą suvokimo ritmo (kaip tam tikros atskaitos sistemos) pagrindu ir erdvės išvedimą iš laiko, A. Bergsonas atspėjo tai, ką A. Einšteinas moksliskai pagrindė savo reliatyvumo teorijoje. Laikas ir erdvė A. Bergsono filosofijoje reiškia žmogaus veiksmo schemas ir priklauso nuo žmogaus suvokimo trukmės. Žmogiškojo suvokimo trukmė

² H. Bergson, *Essai sur les données immédiates de la conscience*, Paris, 1927, p. 163.

³ Naudingumą A. Bergsonas supranta ne materialine, bet visų plačiausia prasme, kaip kiekvieno pažinimo prasmės įžvelgimą.

tęsiasi tol, kol betarpiškas suvokimas įgauna naudingumo momentą. Šiuo momentu įsijungia atmintis, kuri susieja dabartį su praeitim. Tai žmogaus laiko matas. Kadangi žmogus yra svarbiausias vaizdas objektyvioje tikrovėje, tai jis elgiasi teisingai, laikydamas laiką ir erdvę objektyviais dydžiais.

Šitaip įrodęs žmogaus intelekto ribotumą, suvokiant tikrovę kaip višybę, A. Bergsonas teigia, jog filosofija, jeigu ji siekia paaiškinti mūsų santykį su visybe, negali pripažinti objektyviais reiškiniais to, kas objektyvu tik protu paremtos atskaitos sistemos (šiuo atveju žmogaus suvokimo trukmės, o tuo pačiu ir jo praktinio, naudingo santykio su aplinka) atžvilgiu. Filosofija privalo peržengti praktinį intelekto ribotumą ir, aiškindama tikrovę, turi remtis bendra atskaitos sistema, kuri prieinama tik intuicijai. Pats A. Bergsonas, galvodamas apie galimą jo filosofijos esmės iškreiptą interpretavimą, įspėjo, kad bet koks jo filosofijos aiškinimas bus neteisingas ir padarys ją bejėgę prieš įvairius antpuolius, jeigu iš pat pradžių nebus suprasta ir išaiškinta jos esmė — *trukmės intuicija*. A. Bergsono supratimu, intuicija perkelia žmogų iš statinio daiktų pasaulio į dinaminį, atskleidžia ne žmonių santykį su daiktais, bet pačius daiktų santykius. Intuicijos dėka atgyja „gyvybiškas polėkis“, kuris instinkte yra sustingimo būklėje. Intuicija — tai betarpiško sąlyčio su materija akimirkos, kurios nėra dažnas reiškinys ir reikalauja didelių pastangų bei valios įtempimo. Intuityviam suvokimui nebūdingas kryptingumas bei naudos motyvai. Tai ne tiek gilus, kiek platus suvokimas. Juo peržengiami žmogaus įpročiai ir praktinio gyvenimo ribos.

A. Bergsonas konstatuoja ne tik intelekto ribotumą pažinimo procese. Ten, kur atsiskleidžia kas nors nauja, intelekto formos, kurias kartoja mokslininkai, prisitaikydami prie įprastinio žinojimo, yra kliūtis tikram naujumo suvokimui. Tai būdinga ir XX a. fizikams, kurie operuoja dirbtiniais mechanistiniais modeliais ten, kur apibrėžtumas neįmanomas. O gyvybiškumą suvokti, A. Bergsono nuomone, intelektualinės pažinimo formos visiškai bejėgės. Gyvybiškumas — tai platus išgyvenimų ir suvokimų pasaulis, netelpantis į jokias loginės išraiškos formas. Protas ignoroja gyvybiškumą, susijusį su visaapimančiu gyvenimo aktyvumu, ir pripažįsta tik žmogiškojo aktyvumo formas. Tačiau protas nesuvokia ir tų žmogiškojo gyvenimo reiškinų, kurių neįmanoma logiškai išreikšti.

Intuicija, susijusi su gyvybiškumo pripažinimu plačiau šio žodžio prasme, reiškia žmogiškojo gyvenimo prasmės supratimo išplėtimą ir naujų intelekto neįvertintų gyvenimo vertybių iškelimą. Labiausiai išvystyta intuicija, A. Bergsono nuomone, yra estetiniame pasaulyje. Estetinis džiaugsmas yra akivaizdus betarpiško sąlyčio su materija aktas tol, kol neįsikiša protas. Tai materialaus ir dvasinio pasaulio organinės vie-

novės liudytojas. A. Bergsono požiūriu, žmogus neatspindi pasaulio, būdamas kažkur už jo, bet visados yra neatskiriama to pasaulio dalis. „Kokia bebūtų gili esmė to, kas yra, ir to, kas vyksta,— rašo jis,— mes visados esame to viduje“⁴. Todėl bergsoniška koncepcija nepripažįsta bet kokios materijos ir sąmonės priešpastatymo. Jeigu sakome, kad sąmonė yra išsivysčiusi iš materijos arba materija esanti sąmonės rezultatas, lieka neaiškus pats supratimo vyksmas. A. Bergsonas atmeta ir materialistinį, ir idealistinį sąmonės ir materijos santykių traktavimą. Jo filosofijoje sąmonė ir materija yra to paties visatos judėjimo skirtingos rūšys. Gyvybiškame visatos judėjime progresyvi, kintanti kryptis, kuriai būdinga praeitis ir ateitis, yra organizmų egzistavimas. Tai apskritai sąmoningas judėjimas, kuris neatskiriamas nuo materijos egzistavimo — tartum materija būtų jame. Materija — abejinga ir negyva kryptis, kurios pradžia ir pabaiga yra toje pačioje akimirkoje. Ji nesusijusi su trukme, bet be jos nėra ir trukmės. Gyvybiškas visatos judėjimas — tai pirminė iš niekur neatsiradusi ir niekur nedingstanti sąmonė plačiau to žodžio prasme. Joje glūdi gyvybiškas vystymosi postūmis (élan vital). Šio vystymosi efektyviausias rezultatas yra intelektas. Tai savotiškas šios bendros sąmonės branduolys. Bet intelektas nėra vienintelė tobula gyvybiško judėjimo išdava. A. Bergsono nuomone, jam giminingas ir sudėtingas skruzdžių bei bičių instinktas. Tai jis įrodinėja, analizuodamas avilio ir skruzdėlyno gyvenimą bei žmonių veiklą. Jis teigia, kad vabzdžių pasaulio ir žmonių visuomenės biologinis statusas yra panašus. Todėl žmogaus elgesys yra valdomas ne tik protinės veiklos — jis taip pat reguliuojamas ir skatinamas instinkto. Antra vertus, ir protas veda prie instinkto. Mat, žmogaus veikla, mąstymas yra susiję su sudėtingomis abstrakcijomis. Kuo jos sudėtingesnės, tuo jų vartojimas mechaniškesnis, artimas instinktyviam vartojimui. Tuomet nebeliai vietos jokiems abejojimams ir svarstymams. Dėl abstrakcijų instinktyvaus poveikio žmogus gali prieiti prie tokių išvadų ir sprendinių, kurie gali būti visai svetimi jo prigimčiai. O intuicija šia prasme, anot A. Bergsono, yra nepalyginamai pranašesnė už protą. Jis netgi pabrėžia, kad intuicija, nors ir yra kažkas aukštesnio, būdinga tik žmogiškosios visuomenės pagrindu atsiradusiam individo aktyvumui, tačiau jos negalima laikyti aukščiausiu proto laipsniu.

Dėstydamas moralės teoriją apie biologinį vabzdžių ir žmonių visuomenių instinkto tapatumą, A. Bergsonas remiasi gausių eksperimentų ir stebėjimų išvadomis. Jis nustato, kad pareiga determinuota ne tik sociališkai, bet ir biologiškai. Tačiau ji nėra nei įpročių paveldi-

⁴ H. Bergson, *La pensée et le mouvement*, Paris, 1933, p. 157.

mumo, nei auklėjimo rezultatas. Būtinybė dirbti, veikti vienodai akivaizdi ir vabzdžių (bičių, skruzdžių) pasaulyje, ir žmonių visuomenėje. Sąmoningas įrankių panaudojimas žmonių visuomenėje ir instinktyvi biologinių organų veikla vabzdžių pasaulyje yra tik skirtingos priemonės realizuoti tam pačiam būtinumui. Todėl nagrinėjant moralės problemas, anot jo, reikia gerai pažinti ne tik proto, bet ir instinkto veikimo bei pasireiškimo būdus.

Savo moralės filosofijoje A. Bergsonas daug kalba apie mokslo ir kasdienio žmonių gyvenimo nesuderinamumą. XX a. mokslas, esą, seniai peržengęs patarnavimo ribas, ir yra svetimkūnis socialinėje buityje. Veikale „Dveji moralės ir religijos šaltiniai“ jis įrodinėja, kad pernelyg išgalėjęs protavimas ardo natūralią žmogaus prigimtį. Žmogų gelbsti instinktas, kuris prieš mūsų valią priešinasi protui. „Veikiantis žmogus“— tai ne tik tas žmogus, kuris, kovodamas už savo būvį, sukuria įrankį, bet ir užsimirštantis žmogus, kuriam „veiksmas yra priešmūgis protui“⁵. Veiksmas sukuria instinktą, nukreiptą prieš protą, prieš žmogaus nužmogėjimą žmonių visuomenėje⁶. A. Bergsonas sako, kad netikėtose situacijose, kiekvienas individas yra primityvus. Šiose situacijose jis veikia instinktyviai. Moralės teorijos, jo manymu, neišskiriant ir I. Kanto etikos, yra vienpusiškos, nes nesiskaito su biologiniais dėsniais. Žmonių visuomenė yra ne tik socialinė organizacija, bet ir gamtinis organizmas, todėl, nagrinėdamas žmonių visuomenės socialumo specifiką, A. Bergsonas išskiria du jo aspektus — grynai žmogiškąjį socialumą ir tokį, kuris artimas primityviam gamtiniam (pavyzdžiui, vabzdžių) pasauliui.

Grynai žmogišką socialumą apsprendžia meilė ir simpatija. Tokia visuomenė tėra savęs išreiškimo dirva. Bergsonas, kaip ir egzistencialistai, smerkia visuomenės galią, kuri pavergia individą. Žmogus, prisitaikęs savo interesais prie visuomenės reikalavimų, tampa nekūrybingu. „Kai individualus ir visuomeninis reiškia tą patį, dvasia užsisklendžia, tampa uždara“⁷. Atvira siela yra grynai individualinė, nesociali, laisva. Tačiau žmogiškos laisvės už visuomenės ribų nėra. Bergsonas tai suvokė ir veikale „Juokas“ rašė: „Būtina, kad žmogus gyventų visuomenėje ir, be abejo, paklustų joje egzistuojančiom taisyklėm“⁸. Visuomenės, gimusios gamtos prieglobstyje, išsilaikė griežtų savigynos ir vidinės tvarkos principų dėka. Šie principai, įsitvirtinę pirminės ir aukščiausios vertybės pavidalu, ne tik formavo individualią valią, bet ir gniuždė ją.

⁵ H. Bergson, *Les deux sources de la morale et de la religion*, Paris, 1934, p. 48.

⁶ Ten pat.

⁷ Ten pat, p. 33.

⁸ А. Бергсон, *Собрание сочинений*, т. 5, СПб, 1914, стр. 183.

Visuomenė, pagal Bergsoną, norėdama išlaikyti socialinės struktūros vieningumą, visada pasiruošusi pulti ir gintis. . . „užtikrina grupės rišlumą, pajungdama visas individualias valias vienam tikslui“⁹. Atskirų žmonių valią ji priverčia paklusti moralinės pareigos jėgai, panašiai kaip traukos jėga savo poveikiui pajungia visus kūnus.

Skirtingai nuo šios gamtinės „uždaros“ visuomenės, „atvira visuomenė“, remdamasi meile, jungia visą žmoniją. Šis žmonių gyvenimo idealas visą laiką susikerta su gamtinės prigimties instinktu. Tačiau uždaros visuomenės tendencijos lieka ir visuomenėje, tampančioje atvira. Čia visi disciplinos instinktai suvedami į karinį instinktą. Vadinasi, pagal Bergsoną, karai neišvengiami. Pripažindamas, kad socialiniai dėsniai išvengiami, autorius mano, kad išeitis yra tik atsiradimas tokios dvasios, kuri kurtų žmogų — tobulybę.

Visai šiuolaikinei buržuazinei filosofijai būdingi mistiniai išprotavimai. Tai kartoja ir Bergsonas, klasinių prieštaravimų priežastimi laikydamas žmogiškąją „dvasią“.

„Skirtingai nuo Ničės,— rašo tarybinis filosofas A. Bogomolovas,— mačiusio visuomenėje nesunaikinamą ir amžiną „ponų“ ir „vergų“ antagonizmą, Bergsonas laiko, kad šis dimorfizmas kiekvieną iš mūsų apskritai daro lyderiu su įsakinėjimo instinktu ir pavaldiniu, pasiruošusiu paklusti. Pastarasis dominuoja ir daugelyje žmonių atrodo vienintelis. Bet kiekvienu momentu ir vienas, ir antras gali pratrūkti ir tada „pačiame sąžiningiausiame ir kilniausiame žmoguje iš gelmių veržiasi baisi asmenybė, asmenybė vadovo — nevykėlio. . .“¹⁰

Grįžtant prie nagrinėtos A. Bergsono koncepcijos apie intuiciją, kaip pažinimo metodą, reikia pasakyti, kad ji atskiria mokslą nuo filosofijos, ir pavaizduoja juos kaip sritis, atskleidžiančias žmogaus santykį su pasauliu skirtingais aspektais. O kadangi A. Bergsonas neižvelgia tiesos egzistavimo intelektualiniame pažinime, jį galima būtų vadinti metafiziniu mąstytoju. Iš tikrųjų, kaip moko marksistinė pažinimo teorija, praktikos dėka mokslas padeda atskleisti daiktų santykius ir teisingai suvokti realybę. Intelektualinis pažinimas užtikrina „ne tik vienintelę adekvataus pažinimo sąlygą,— rašo V. Asmusas,— bet yra ir šio pažinimo realumo liudininkas“¹¹.

Atskirdamas filosofiją nuo intelektualinio pažinimo ir pripažindamas tik intuityvų suvokimą, A. Bergsonas pervertino intuicijos galią ir iš esmės sukūrė subjektyvią, idealistinę filosofiją.

⁹ A. Bergson, *Les deux sources de la morale et de la religion*, Paris, 1934, p. 287.

¹⁰ A. С. Богомолов, *Современная буржуазная философия*, Москва, 1972, стр. 173.

¹¹ В. Ф. Асмус, *Проблема интуиции в философии и математике*, 1965, М., стр. 170.

„Visą gyvenimą jis liko greičiau laisvu rašytoju, nei profesorium arba filosofinės sektos vadu. Tačiau jis yra vienas iš šiandieninio iracionalizmo kūrėjų, suformulavęs nemaža pagrindinių idėjų, kurių atgarsiai jaučiami pačiose skirtingiausiose šiuolaikinės filosofijos koncepcijose.

Iš praeities filosofijos Bergsonas perėmė eilę reakcingiausių elementų. Bergsonizmo šaltiniai yra Plotinas, vėlyvasis Šelingas, Šopenhaueris, Men de Biranu, vokiečių reakcinis romantizmas. Bergsonas, juos susistemines ir atnaujines, betarpiškai priartino prie mūsų laikų, privertęs tarnauti naujam šeiminkui — imperialistinei buržuazijai“¹².

---

¹² Ten pat.